

Hawranek, Franciszek

"Rola Niemieckiej Partii Centrowej w latach 1930-1933", Julian Bartosz, Warszawa 1970 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 63/2, 373-375

1972

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

miastom na wybudowanie niezbędnych urządzeń komunalnych. Czytelnik chciałby jednak wiedzieć co przeważało *per saldo* — negatywnie oceniane warunki finansowe transakcji, czy pozytywy w postaci nowych inwestycji. Bez takiego wniosku, czytelnik może mieć trudności z oceną przytaczanych informacji.

Główny walor pracy leży w zgromadzeniu ogromnego materiału faktograficznego i statystycznego. Daje on podstawę do zrozumienia bardzo złożonej problematyki finansów różnych typów samorządu terytorialnego w różnych okresach istnienia II Rzeczypospolitej. Książka zbudowana jest bowiem na zasadzie chronologicznej, przy czym w ramach poszczególnych części (1918—1924, 1924—1929, 1930—1939) zastosowano przejrzysty układ problemowy. Dotychczas kwestie finansów komunalnych leżały odłogiem, co utrudniało opracowanie poprawnej naukowo syntezy dziejów finansów Polski międzywojennej. Obecnie zasadnicze problemy finansów samorządowych można uznać za wyczerpane — dotyczy to m.in. kwestii przepisów prawnych, kształtowania się dochodów i wydatków, systemu budżetowego, walki samorządowców o wzrost dochodów itp. Dalszą uwagę należałoby może jeszcze poświęcić kwestiom zadłużenia samorządów, gdyż zagadnienie to, mimo że zostało uwzględnione przez Zawadzkiego — nie zostało w pełni wyczerpane.

W sumie, oceniając ogólnie pracę Zawadzkiego trzeba stwierdzić, że stanowi ona poważny krok naprzód w badaniach na dziejami finansów II Rzeczypospolitej.

Zbigniew Landau

Julian Bartosz, *Rola Niemieckiej Partii Centrowej w latach 1930—1933*, Książka i Wiedza, Instytut Śląski w Opolu, Warszawa 1970, s. 265.

Powiedzmy od razu, czego w tej książce nie ma. Nie jest to monografia partii centrowej, nie omówiono w niej kwestii organizacyjnych, pominięto stosunek Centrum do innych partii politycznych (z wyjątkiem NSDAP); autor nie zajął się stanowiskiem Centrum do głównych kwestii z zakresu polityki zagranicznej, opuścił stanowisko partii wobec Polski i mniejszości polskiej w Niemczech. Nie ma też w książce systematycznego wykładu dotyczącego kryzysu ekonomicznego w Niemczech, ani obrazu ustosunkowania się Centrum do tego zjawiska, które z siłą elementarnego żywiołu ogarnęło cały świat kapitalistyczny. Autor pominał wiele szczegółowych zjawisk, wykluczając ze swych rozważań np. referendum z 1931 r. w sprawie rozwiązania sejmu pruskiego. Nie znajdzie też czytelnik omówienia stosunku Centrum do zagadnienia *Osthilfe* (ani w ogóle do polityki agrarnej Rzeszy Weimarskiej); milczeniem pominał J. Bartosz sprawę słynnej podróży wschodniej kanclerza H. Brüninga w 1931 r. Czytelnik nie dowie się niczego o polityce i organizacji chrześcijańskich związków zawodowych, kierowanych przez Centrum.

Cóż więc zawiera omawiana książka? Jest to monograficzne opracowanie dziejów polityki kierownictwa Centrum, analizowanej „z punktu widzenia jej współodpowiedzialności za kierunek politycznego rozwoju Niemiec” (s. 5). Autor w chronologicznej kolejności omówił węzłowe problemy polityczne ówczesnych Niemiec, analizując stanowisko Centrum na poszczególnych etapach. W pierwszym rozdziale wprowadzającym scharakteryzowane zostały główne tendencje rozwojowe partii w latach 1919—1929, co doprowadziło, jak to zwykle w tego rodzaju wprowadzeniach bywa, do licznych uproszczeń i niemniej licznych niedopowiedzeń. Dojściu gabinetu H. Brüninga do władzy i dziejów jego rządów poświęcono dwa następne rozdziały. Centrum w opozycji w okresie rządów F. Papena i K. Schleichera — to temat rozdziału IV. Następne rozdziały (V, VI, VIII) obrazują politykę partii wobec przejścia władzy przez Hitlera, wobec sprawy pełnomocnictw generalnych aż do samorozwiązania par-

tii (5 lipca 1933). Rozdział VII stanowi swoisty ekskurs, poświęcony ewolucji poglądów niemieckiego episkopatu na ruch hitlerowski w Niemczech.

Zasadniczym tematem pracy J. Bartosza jest prześledzenie stopniowej ewolucji Centrum w kierunku wprowadzenia w Niemczech rządów autorytatywnych. Szczególnie interesujący wydaje się zwrot od sojuszu z SPD do stopniowego zbliżania się do NSDAP, z którą to partią kierownictwo Centrum podjęło pierwsze rozmowy po słynnych wyborach do Reichstagu z 14 września 1930, stanowiących „polityczne trzęsienie ziemi”. W kapitalny sposób przedstawił autor okres rządów gabinetu H. Brüninga; jego analiza wykazała, że tak pod względem formalnym (dyktatorskie nadużywanie art. 48 konstytucji weimarskiej), jak i z punktu widzenia ograniczania praw mas pracujących (pogarszanie losu bezrobotnych, obniżki płac, spychanie ciężarów kryzysu na barki mas ludowych, ograniczanie roli parlamentu) rząd Brüninga, oparty jedynie na zaufaniu prezydenta Rzeszy, jako rzecznik „ograniczonej dyktatury” uitorował Hitlerowi drogę do władzy.

Konstrukcja pracy wydaje się prawidłowa. Narracja autorska jest żywa i potoczna, publicystyczne zacięcie autora podnosi walory pracy, czyni ją interesującą lekturą.

Autor oparł się głównie o źródła prasowe (szczególnie cenne okazały się roczniki wrocławskiej „Schlesische Volkszeitung”) oraz o publikowane źródła, tudzież o bogatą literaturę. W zakresie tej ostatniej J. Bartosz twierdzi, „że przy opracowywaniu tematu wykorzystany został cały powojenny niemiecki dorobek naukowy do 1965 r.”, co jest konstatacją nieco przesadną, gdyż można — bez uszczerbku dla wartości pracy — wskazać na kilka niewykorzystanych pozycji¹, nie mówiąc już o tym, że w ostatnich latach doczekaliśmy się wielu nowatorskich opracowań historii Niemiec w okresie republiki weimarskiej, czy nawet samego Centrum². Na marginesie z ubolewaniem warto podkreślić, że cykl wydawniczy omawianej książki był niesłychanie — nawet jak na nasze warunki — długi, gdyż od opracowania maszynopisu do jego wydania minęło 5 lat.

W sposób niejasny i częściowo mylny przedstawił autor organizację kościoła katolickiego w Niemczech (s. 197). W skład konferencji fuldańskiej wchodził przedstawiciele 18 kościelnych jednostek administracyjnych. Autor pominął generalnych wikariuszy w Mittenwalde i w Branicach, którzy reprezentowali pruskie części arcybiskupstwa praskiego i ołomunieckiego. Konferencja fuldańska obejmowała wszystkie jednostki kościelne w Prusach oraz biskupstwa w Rottenburgu, Moguncji i w Meissen. Całkowicie została przez autora pominięta konferencja ośmiu biskupów bawarskich we Freisingen³. Nie jest też prawdą, jakoby pierwsza konferencja w Fuldzie zebrała się dopiero w 1867 r. Pierwsza ogólnoniemiecka konferencja episkopatu obradowała w Würzburgu w dniach 23 października — 16 listopada 1848, a za początek fuldańskiej konferencji uważa się rekolekcje biskupów w Fuldzie 13 lipca 1856 r.⁴

Autor pominął odezwę biskupów kolońskiej prowincji kościelnej z 7 marca

¹ H. Graf Kessler, *Tagebücher 1918 bis 1937*, Wiesbaden 1961; E. Thälmann, *Das Zentrum, die führende Partei der deutschen Bourgeoisie*, „Die Internationale” t. XV, 1932, z. 1, s. 7 nn.; J. Becker, *Das Ende der Zentrumspartei und die Problematik des politischen Katholizismus in Deutschland*, „Die Welt als Geschichte” t. XIII, 1963, z. 2, s. 149 nn.; roczniki „Abendland” i inne.

² *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung* t. IV, Berlin 1966; S. Vietzke — H. Wohlgemuth, *Deutschland und die deutsche Arbeiterbewegung in der Zeit der Weimarer Republik 1919—1933*, Berlin 1966; W. Ruge, *Deutschland von 1917 bis 1933*, Berlin 1967; H. Gottwald — G. Wirth, *Zentrum 1870—1933*, [w:] *Geschichte der bürgerlichen Parteien in Deutschland* t. II, Leipzig 1970, s. 879—943.

³ C. Horckenbach, *Das Deutsche Reich von 1918 bis Heute* [1932], Berlin 1933, s. 478.

⁴ K. Speckner, *Die Wächter der Kirche. Ein Buch vom deutschen Episkopat*, München 1934, s. 267—268.

1931 r., która dawała wyraz rozczarowaniu kół katolickich, spodziewających się, iż przywódcy NSDAP tak sprecyzują swe zasady programowe, by usunąć wszelkie wątpliwości w sprawie pogodzenia katolicyzmu z zasadami faszyzmu; stąd przestrzegano katolików przed narodowym socjalizmem, „jak długo i jak dalece głosi on zapatrywania kulturalno-polityczne, które nie są do pogodzenia z katolicką nauką”⁵.

Duże zdziwienie czytelnika wywołuje fakt, iż autor w marginesowej zresztą relacji o lewicowych rządach w Saksonii i w Turyngii w 1923 r. (s. 34 n.) oparł się nie na literaturze (jakby jej nie było) lecz na informacjach P. Boetchera, b. ministra w rządzie E. Zeignera. Razi w książce przytaczanie nazwisk działaczy i polityków bez podawania ich imion; nieprozumieniem jest stosowanie skrótu ZUB (Zakład Ubezpieczeń od Bezrobocia) na oznaczenie (s. 35) Reichsanstalt für Arbeitsvermittlung und Arbeitslosenversicherung — nazwy nie użytej ani razu *expressis verbis*. Szkoda też, że J. Bartosz nie pokazał wewnętrznego zróżnicowania sił w kierownictwie Centrum, które posiadało w swym składzie kilku działaczy demokratycznych (J. Wirth i inni); nie poświęcił też autor żadnej uwagi lewicowemu katolicyzmowi, dla którego zresztą miejsca w partii nie było. Za poważny brak uważa należy fakt, że pominięto przedstawicieli wielkiego kapitału jako grup nacisku na kierownictwo Centrum, która to partia była eksponentem kapitału finansowego i przemysłowego w Nadrenii i Westfalii (F. Klöckner, C. Lammers, R. Hompel, A. Hackelsberger, F. Lenze, A. Flügler).

Niezależnie od wskazanych wyżej braków i pominięć, otrzymaliśmy interesujące i na wysokim poziomie opracowanie tematu.

Franciszek Hawranek

Warszawa lat wojny i okupacji, 1939—1944, „Studia Warszawskie” t. VIII, z. 1, Instytut Historii PAN, PWN, Warszawa 1971, s. 361.

Siódmy z kolei tom „Studiów Warszawskich” poświęcony jest dziejom Warszawy w okresie drugiej wojny światowej, które nie doczekały się jeszcze zbyt wielu wartościowych publikacji naukowych. Na fakt ten zwracali uwagę uczestnicy sesji zorganizowanej w ostatnich latach dla uczczenia siedemsetnej rocznicy Warszawy i dwudziestopięciolecia wyzwolenia stolicy¹. Autorzy referatów i dyskutanci formułowali wówczas całe litanie postulatów badawczych, odnoszących się do zagadnień szczególnie zaniedbanych bądź też opracowanych powierzchownie.

Niektórym z tych postulatów odpowiada, choć z opóźnieniem, właśnie opublikowany pierwszy zeszyt tomu siódmego „Studiów Warszawskich”. Składają się nań: sześć publikacji badaczy profesjonalnie zajmujących się dziejami najnowszymi stolicy oraz dwa opracowania historyków-amatorów.

Za bezsporną zasługę artykułu B. Sikorskiego² poczytać należy potraktowanie handlu Warszawy lat 1939—1944 jako wewnętrznie spójnej całości, przełamanej wskutek ingerencji okupanta na dwie, pozornie przeciwstawne, ale jednak ściśle ze sobą powiązane części — handel legalny i nielegalny. Ingerencja ta przybierała w praktyce postać manewrowania przepisami ustawodawstwa handlowego, bądź też odwoływała się wprost do środków przymusu. W rezultacie ukształtował się

⁵ C. Horkenbach, *Das Deutsche Reich von 1918 bis Heute* [1931], Berlin 1932, s. 88 i n.

¹ *Rola Warszawy w życiu narodu i państwa. Sesja naukowa, maj 1965 r.*, „Rocznik Warszawski” t. VII, 1966; także *XXV rocznica wyzwolenia Warszawy. Sesja naukowa w dniu 21 stycznia 1970 r. Materiały sesji naukowych UW*, Warszawa 1970.

² B. Sikorski, *Handel Warszawy okupacyjnej*, s. 17—85. Część pierwsza, pod nazwą *Handel Warszawy II Rzeczypospolitej* zamieszczona jest w zbiorze *Warszawa II Rzeczypospolitej*, „Studia Warszawskie” t. I, s. 141—177.